

הוראת פרקים נבחרים בחומש בראשית בכיתה ב'

הקדמה

לימוד חומש בראשית משתרע מסוף כ"ה א' (פרשיות "בראשית" ו"נח") ולאורך כל כ"ה ב' (מפרשת "לך-לך" ועד פרשת "ויחי").

המאורעות המתוארים בחומש בראשית רחוקים ממציאותו של הילד הלומד, אך יש להצביע על כמה אפיונים ההופכים אותו למתאים ביותר לגיל הרך:

- ❖ סיפורי חומש בראשית מתארים בעיקר את תולדות משפחת אברהם. המסגרת הסיפורית תואמת את התנסותו של הילד עם התא המשפחתי: סבא סבתא, הורים והוא עצמו.
- ❖ סיפורי בראשית מתרחשים בסביבה קהילתית המוכרת לילד. משפחה מצומצמת, משפחה מורחבת, קהילה וישוב מורחב הכולל מתיישבים רבים.
- ❖ עולמם של גיבורי הספר מנוהל בסביבה כפרית הכוללת משק חי: בעלי חיים, בארות מים ועוד. הלומד הצעיר אומנם רחוק מצורת חיים זאת על פי רוב, אך התעסקות בנושא חיות ומשק חי מעניין ומסקרן את הלומד.

בבואנו לעסוק בהוראת חומש בראשית בכיתות א - ב, עלינו לתת את הדעת לכושר הריכוז והקליטה של התלמידים בגיל זה. כושר הקליטה של הילדים מוגבל, והם מתעייפים אפילו למשמע הסיפור המותח ביותר. תלמידים רבים אינם יכולים להישאר בישיבה שקטה ובהאזנה מרוכזת

יותר מ 10-15 דקות. לכן, יש לדאוג שהיחידה הדידקטית תהיה יחידה סיפורית שתוכל להיקלט כשלמות על ידי התלמידים.¹

הלשון המקראית אינה לשון הדיבור של הילד, והיא שונה משפתו באוצר מילים, בצורות הדקדוקיות ובתחביר. על-כן, עלינו ללמד את הילד בדרך מדורגת בה יגבר השימוש בהדרגה באוצר המילים הת"נכי.

המורה בבואה להכין את השיעור עליה לשקול מהם האלמנטים המקראיים של לשון המקרא אותם היא מעוניינת לשלב בתוך הסיפור - השיעור.

ככיתות היסוד ובמיוחד בגיל הרך אין מקום לציין את שם / שמות הפרשנים בהם המורה משתמשת לפירוש הפסוקים.

במהלך הכנת השיעור על המורה לבדוק ולבחון את הפרשנות השונה לקטע הנלמד. עליה להפעיל שיקול דעת איזה פירוש הוא המתאים ביותר לקטע וכן לאוכלוסיית התלמידים אותה היא מלמדת.

טעות היא ללמד את פירוש רש"י באופן קבוע ועקבי בגיל הרך. פירושי רש"י לעיתים קשים, אינם מובנים ולעיתים גם אינם פשוט הפסוקים.² על המורה לעבור על פרשנות רחבה ככל הניתן, ולהגיע למסקנה אלו פירושים היא תציג בכתה.³ את פירושיה היא תשזור במהלך השיעור בלי לציין את שם הפרשן.

כאשר תלמידים ישאלו שאלה מעניינת או יתרוצו תרוץ טוב, יכולה המורה לשבח ולציין שהם כיוונו לדעתו של פרשן זה או פרשן אחר.

1. גולדשמיט, שלמה, "הצעה לדרך הוראת הסדרות הראשונות של ספר בראשית בכתה א", על המקרא ותוראתו, חוב' ה', ותשמ"ח, עמ' 33 - 87.

2. ארנד, משה, "יסודות בהוראת המקרא", פרק ג' "הפרשנות המסורתית ושילובה בהוראה", בר אילן, ותשמ"ח, עמוד 69 - 92.

3. ארנד, משה, "יסודות בהוראת המקרא", פרק ב' "הפשטות המתחדשים ומקומם בהוראה", בר אילן, ותשמ"ח, עמ' 43 - 68.

מבנה השיעור המומלץ בשלבים הראשונים של הוראת חומש בראשית, וכן בפרקים קשים ובעייתיים במיוחד (כדוגמת היחידות אותן אנו מצעים להלן) הינו:

א. הסיפור יסופר על ידי המורה, כאשר המורה תחזיק בידה את החומש ותעיין בו בזמן הסיפור. המורה תשלב בתוך הסיפור מילים וקטעי פסוקים מן הכתוב. כמו כן תיעזר בפרשנות מגוונת בפירושה את הקטע הנלמד (כפי שצוין⁴).

על המורה לעורר את התלמידים לדיון בנושאים הנלמדים. המורה ותלמידיה ינסו להרחיב במקום שהתורה קיצרה, או במקומות בהם אין התייחסות לרגשות הגיבורים⁵.

ב. בחלק השני של השיעור יקראו התלמידים את הקטעים שנלמדו, (יחידה מוגדרת אחת). קריאה בקול רם של כל הכיתה תבטיח קריאה מדויקת ונכונה, שהיא אחת ממטרות הוראת תורה – "... קריאה תוך הקפדה על קריאה נכונה ..."⁶.

ג. פעילות סיכום על הקטע הנלמד, על ידי שאלות, משימות, או כל פעילות אחרת.

הפעילות תעסוק ברמות ידע שונות, כגון: ידע, הבנה ויישום על פי "הטקסונומיה של בלוס"⁷ ועל פי רמת הכיתה ורמת התלמידים (המשימות אינן חייבות להיות אחידות לכל הכיתה כולה)⁸.

4. רוזנברג, יהושע מנחם, "דרך ישנה חדשה להוראת חומש בראשית בכתות א-ב בביה"ס היסודי הממ"ד, על המקרא ותוראתו חוב' ב', ותשנ"ד, עמ' 28-29.

5. רוזנברג, יהושע מנחם, שם, עמ' 33.

6. תוכנית הלימודים במקרא, משרד החינוך והתרבות בחינוך הממ"ד, ירושלים, עמ' 7 - 22.

7. כנ"ל.

8. רוזנברג, יהושע מנחם, שם, עמ' 37.

היחידות אותן ננתח במאמר זה נבחרו על פי השיקולים הבאים:

א. יחידות המייצגות בעיות שונות בהוראת בראשית בגיל הרך.
(בעיות מוסריות, לשוניות וערכיות).

ב. פרקים בהם נתקלים מורים בקשיים דידקטיים ופדגוגיים.

ג. יחידות הנלמדות באמצע שנת הלימודים, כאשר הלומד שולט במיומנויות של חיפוש וקריאה בחומש וניתן לטפל בקטעים גדולים ומורכבים.

עבודת יעקב בבית לבן

בראשית ל, כה – מג: לא, ו – יב

הקשיים ביחידה זו:

- (1) הפרק מרובה במושגים חדשים. המושגים הם יחידאיים בחומש בראשית ומשמעותיים מאד להבנת תוכן הפרק.
המושגים הם: נקודים, טלואים, עקודים, עתודים, ברודים, פצלות, עטיפים, קשרים, רהטים ושקתות.
- (2) חלק מהפרק הינו מופשט ואינו ניתן להמחשה ולהדגמה, דבר המגביר את קושי היחידה (לדוגמא: "בהעטיפ הצאן").
- (3) היחידה מרובה בתנאים: תנאי המתאים לכבשים ותנאי אחר המתאים לעזים.
ההפרדה בין הכבשים לעזים אינה ברורה דיה לתלמיד בגיל הרך. כמו כן, ההסכמים כלפי הכבשים והעזים הם הסכמים הפוכים – דבר הגורם לבלבול ולקושי נוסף.
- (4) הדרכים בהם נקט יעקב על מנת להתעשר מופיעים בשני פרקים שונים: בפרק ל' וכן בפרק לא', כאשר בין שני הפרקים נמצא נושא נוסף, שאינו שייך באופן ישיר למעשיו של יעקב, אלא כסיכום שנות עבודותיו של יעקב בבית לבן.

מטרות מטריאליות

- ◆ התלמיד יכיר את מגוון הצבעים והדגמים בעדר הצאן.
- ◆ התלמיד יבין את ההסכם בין יעקב ללבן.

♦ התלמיד ידע את השיטות השונות בהם נקט יעקב על מנת להגדיל את עדרו.

מטרות חינוכיות

❖ התלמיד יודהה עם השתדלותו של יעקב להצלחת פרנסתו. חיזוק כוחה של ההשתדלות?

❖ התלמיד יבין שפרנסתו ושכרו של יעקב באו לו ביושר.

הציוד הדרוש לשיעור להמחשה, (אמצעי עזר להוראה):

כפי שצוין, הפרק גדוש בפרטים ובמושגים השונים זה מזה ורחוקים מעולמם של התלמידים.

על מנת להקל את הלמידה ככל שניתן, רצוי שהמורה תצטייד במספר פרטים שיסייעו לתלמידים בהבנת המושגים:

♦ תמונות מצולמות של כבשים ועזים בעלי צבעים שונים. תמונות אלו יראו לתלמידים שבעלי החיים הם מגוונים ואינם אחידים. תמונות אלה יהיו רק כרקע לנושא השיעור ולא כהדגמה ספציפית לסוגי צבעי הכבשים או העזים.

♦ ציורים של כבשים ועזים, באמצעותם תדגים המורה את הסוגים השונים בין בעלי החיים.

בכל ציור המורה תדגים רק דגם אחד של בעל חיים.

♦ ציורים קטנים לתלמידים כדוגמת הציורים שיש למורה, בהם התלמידים מיישמים את שלמדו בשיעור.

– כמובן שהטוב ביותר, אם ניתן הדבר, לצאת עם הכתה למשק חי ולהראות לתלמידים את שלמדו. אך על פי רוב אין הדבר מתאפשר, לכן עלינו להתאמץ ולמצוא דרכי המחשה בתוך הכיתה עצמה.

הוראת פרקים נבחרים בחומש בראשית

◆ ענפים של עצים שונים וסכין על מנת להמחיש את נושא " ויפצל פצלות "

חלוקת היחידה ליחידות משנה

- ◆ יחידה א': פרק ל, כה - לו. קביעת התנאים בין יעקב ללבן.
- ◆ יחידה ב': פרק ל, לז - מג ופרק לא, ו - יב. תחבולותיו של יעקב ועזרת ה' לו.
- ◆ יחידה א' מחולקת לשני שעורים: שיעור 1: פסוקים כה - לא. שיעור 2: פסוקים לב - לו.
- ◆ יחידה ב' מחולקת לשני שעורים: שיעור 1: פסוקים לז - מג שיעור 2: פרק לא, פס' ו - יב.

מהלך השיעור

יחידה א': פרק ל, פסוקים כה - לו

שעור 1

פסוקים כה - לא.

"ויהי כאשר ילדה רחל את יוסף..." הפסוק משמש כתיאור זמן: לאחר שיעקב שהה ארבע עשרה שנים בבית לבן (שבע שנים בעבודתו את רחל וקבלת לאה, ועוד שבע שנים בתמורה לנישואיו עם רחל¹⁰). יעקב עתה בן תשעים ואחת שנה¹¹ ומעוניין לחזור לביתו, לבית הוריו.

10. רשב"ם על פסוק כה'.

11. מנודה, שלמה, משט וחניון במקרא, תל אביב, אור, תשל"ח.

יתכן שהתלמידים ישאלו כיצד נודע ליעקב שעליו לשוב לביתו, כפי שהם למדו בסוף פרשת תולדות, כאשר רבקה אומרת ליעקב "ושלחתי ולקחתך משם"¹². תשובה חלקית לשאלה זו תינתן לתלמידים בסוף לימוד שתי היחידות. " ויאמר אלי מלאך האלקים קום צא מן הארץ"¹³.

"ויאמר אליו לבן ויברכני ה' בגללך נקבה שכרך אלי ואתנה". לבן רוצה לעכב את יעקב על מנת שיישאר לעבוד בביתו. לבן מודע שאין ביכולתו להשהות את יעקב בביתו רק על סמך שבח ומלים טובות. דבריו של לבן נוטפים יראת שמים " ויברכני ה' בגללך..."¹⁴ ברכת ה' שאתה מושפע בה חלה עתה עלי בזכותך.

את המונח "ניחשתי" ניתן לפרש כאינטואיציה¹⁵, או הגעה להכרה¹⁶, או ככשפים ממש¹⁷.

יעקב החריש על דברי לבן וכך ראה לבן צורך לעצמו להציע: "נקבה שכרך עלי ואתנה"¹⁸.

" אתה ידעת את אשר עבדתך... כי מעט היה לך לפני... ועתה מתי אעשה גם אנכי לביתי..."¹⁹.

רצוי להזכיר לתלמידים שעד עתה עבד יעקב כארבע עשרה שנים בתמורה לנישואיו לרחל ולאה, ועתה תמו שנים אלו, כשכל רכושו של יעקב הוא נשותיו וילדיו, ללא רכוש גשמי כלל. יעקב עונה ללבן על הצעתו בהרצאת העובדות לאשורן: מצב הצאן טרם בואו של יעקב לחרן,

12. בראשית כז, מח.

13. בראשית לא, יג.

14. רש"י חירש על הפסוק.

15. על פי פירוש החזקוני.

16. על פי דעת סופרים.

17. דברי רמב"ן וחזקוני.

18. בראשית ל, כח.

19. שם, כט.

לעומת מצב הצאן ורכושו של לבן עתה. צורת עבודתו וחריצותו של יעקב במהלך שנות עבודתו. ניתן להוסיף לתלמידים את אשר ידוע לנו מפרק לא': באילו תנאים ובאיזו מסירות יעקב עבד בבית לבן – "רחליך ועוין לא שכלו ו ביום אכלני חורב וקרח בלילה..." (לא, לח-מ)²⁰.

יעקב מייחס את ברכת ה' אשר עזרה לו והשפיעה על לבן ועל רכושו²¹.

יעקב ענה ללבן "על ראשון ראשון ועל אחרון אחרון": ראשית, על עבודתו בעבר, ואחר כך על נכונותו לעבוד בעתיד²².

פסוק לא':

"לא תיתן לי מאומה". יעקב אינו מעוניין בתמורה כספית לעבודתו, וכן אינו מעוניין בצאנו של לבן שיש לו עתה. בשביל צאן זה הוא עבד לנישואיו, הוא מעוניין בצאן שיולד מעתה ואילך²³.

יעקב ביקש שכר התלוי בברכתו של ה'²⁴. ניתן כבר עתה להפנות את תשומת ליבם של התלמידים להשתדלותו של יעקב, הבאה לידי ביטוי באי סמיכתו על "ישרותו" של לבן, אלא הוא מעוניין בדרך קשה אך בטוחה יותר לעשות לפרנסתו.

20. מנורח, שלמה, פשט חגיגון במקרא.

21. על פי פירושם של הרמב"ן, רש"י ורד"ק.

22. על פי פירוש האברבנאל.

23. רשב"ם וחזקוני.

24. דעת סופרים.

פסוק ל"ב:

"אָעבר בכל צאנך היום הסר משם..."

◆ פסוק זה קשה להבנה, ולכן ישנה חשיבות שבמהלך השיעור המורה תשתמש באמצעי עזר שונים שיעמדו לרשותה כדוגמת אלו שעליהם המלצנו בהקדמה.

הקשיים בפסוק:

א. ישנה הפרדה בין משפחת הכבשים למשפחת העזים.

ב. ישנה הפרדה בין הצבעים השונים והדגמים השונים בצאן.

נָקֹד – בעלי נקודות נקודות²⁵.

טָלוּא – כתמים "טלאים" שונים על החיה²⁶.

עָקוּד – בעל סימן על הרגל, מלשון עקדה, מקום בו עוקדים את בעל החיים²⁷.

חוּם – שחורות²⁸.

ברוּזִים – מלשון ברד, יש להם בהרות לבנות²⁹.

קיימת הפרדה בין הצאן עליו ישמור יעקב, וממנו ורק ממנו יולדו הצאצאים שיהוו את רכושו של יעקב, וישנו צאן שעליו ישמרו בני לבן, והוא רכושו של לבן.

25 אבן עזרא.

26 רש"י.

27 אבן עזרא.

28 אבן עזרא.

29 חזקוני במדק לא י.

שלב א -

הכרת הדגמים השונים בצבעי הצאן.
שלב זה מבוסס על תמונות וציורים של סוגי הכבשים והעזים השונים.
חשוב בשלב זה לכלול את כל הדגמים, כולל אלו המופיעים גם בפרק
לא', כגון העתודים והברודים.

שלב ב -

הפעלת התלמידים ויישום שלב א'.
ישנה חשיבות שהתלמידים יתנסו בציור, צביעה ואפילו בכיור, על מנת
שיחוו את הסוגים והדגמים השונים של בעלי החיים.
רק כאשר שלב א' הובן, הומחש והופנם ניתן לעבור לשלבים הבאים.
אין צורך לשיים כל דגם, אלא לתת את התחושה לרב גוניות בצאן³⁰.

שיעור 2

◆ מסגרת היחידה הנלמדת: המשך הפסוקים לב' - לז'

הפרדת הצאן:

הפרדת הכבשים -

בידי יעקב נשארו הכבשים הצבעוניות: נקוד וטלוא.
בידי בני לבן נמצאים עתה הכבשים החומות.

הפרדת העזים -

בידי יעקב נשארו העזים החומות.
בידי בני לבן נמצאים העזים הצבעוניים, הנקודים והטלואים.

30. רזנברג, יחושע, שם, עמוד 41-40.

חשוב להדגיש, שכל מה שנמצא עתה בידי של יעקב הינו רכושו של לבן. כל מה שיוולד בעדרו של יעקב בצבעים ובצורות הנמצאים בידי בני לבן יהיה רכושו הפרטי של יעקב.

♦ באופן טבעי אין התלמידים מבינים את חוסר הסבירות בהולדת כבש חום להורים נקודים, או הולדת עז טלוא להורים חומים.

על-כן, על המורה לעורר את התלמידים לנושא הגנטיקה והשכיחות בעניין זה.

המחשה טובה בעניין זה ניתן לעשות בכיתה הטרונגנית, על ידי הסתכלות בגוון העור של ילדים שונים, להורים ממוצא אתיופי יהיו ילדים כהי עור, ולהורים ממוצא רוסי יהיו ילדים בעלי עור בהיר יותר.

המורה יכולה לעורר דיון כיצד הציע יעקב הצעה שהסבירות להצלחתה היא נמוכה כל כך, וכיצד לדעתם (של התלמידים) יגיב לבן להצעה זו. במהלך הדיון הכיתתי יש מקום לחזק את נושא בטחונו של יעקב בה, לעומת לבן הרואה את הטבע כשליט בלעדי להצלחה.

על המורה לציין, שאף על פי, שלבן חשב שההסכם הוא רע ליעקב ואין סיכוי ליעקב להתעשר דרכו, הוא הפריד בן העדרים מרחק רב³¹, מרחק מהלך שלושת ימים³². לבן חשש, שאם הצאן הנמצא בידי בניו ימליטו צאצאים לפי מראות התנאי, יטען יעקב כי שלו הן, ורק תעו בדרך לעדרו של לבן³³.

31. אברבנאל.

32. רד"ק.

33. מנורת, שלמה, משט והגיון במקרא.

כסיכום השיעור מומלץ לארגן את הנלמד:

א. בטבלה כדוגמא המוצעת:

עיונים	כבשים	
חום	נקוד וטלוא	בידי יעקב
נקוד וטלוא	חום	בידי בני לבן

ב. על ידי הדבקת ציורים עם הדגמים השונים ומיונם לקבוצות הנמצאות בידי יעקב, ובידי בני לבן, כדוגמת הטבלה, אך במקום מלל (שהוא מופשט ואינו מדבר לתלמידים) ניתן לעשות זאת באמצעות ציורים.

שיעור 3

◆ מסגרת היחידה: יחידה ב', פרק ל', פסוקים לז - מג ופרק לא', פסוקים י - יב

הנושא המרכזי ביחידה זאת הוא: תחבולותיו של יעקב על מנת להעשיר את עדרו ואת רכושו.

בשלב זה מומלץ להתייחס באופן כללי אל פרטים צבעוניים לעומת פרטים חלקים ללא התייחסות להפרדה שבין העזים והכבשים³⁴.

הקטע גדוש פרטים וגורמים משתנים ועל מנת שהתלמידים הצעירים יצליחו לעקוב ולהבין את כל המהלך, עלינו להקל עליהם ולהמעט ככל האפשר בנתונים. לכן, יהיה נכון ביחידה זו להתייחס לצבעוניים לעומת החלקים (חלקים - בעלי צבע אחיד, חום שחור או לבן).

34. גישה זו מתאימה לפרש חרמב"ץ בפרשו לפרק ל' פסוק לג.

תחבולה א' – פסוקים לז – לט

יעקב לוקח שלושה סוגי עצים ומפצל בהם פצלות, מקלף להם את שכבת העץ העליונה ועל ידי כך מתגלה שכבת העץ השניה, בעלת צבע שונה מהשכבה הראשונה³⁵. ניתן להדגים את פעולת פיצול הפצלות מענפים שונים, תוך הדגשה שאין אלו הענפים אותם פיצל יעקב, אלא אך ורק דוגמא.

את הענפים הניח יעקב ברהטים ובשקתות המים. כאשר באו הצאן לשתות בזמן היותן מיוחמות – מוכנות להריון, הן ילדו צאצאים בצבעי התנאי – צאן צבעוני³⁶. חשוב להדגיש את בטחונו של יעקב בה' ואמונתו בעזרת הקב"ה. יעקב אינו סומך על הנס, אלא משתדל וה' מסייעו³⁷.

פסוקים מ – מב

יעקב היה רועה צאן כבר שנים רבות, הכיר את אורח חיי הצאן היטב, וניצל זאת להצלחתו.

יעקב השתמש בידע זה על מנת שחלק מן הצאן ימליטו צאצאים בצבע טבעי – בצבע המגיע ללבן, כל זאת על מנת שלא יחשדו בו ברמאות.

יעקב הכיר בכך, שבכל עדר יישנן נקבות חזקות ויישנן נקבות חלשות. כלפי הנקבות החזקות הוא הפעיל את תחבולה א' ותחבולה ב', ואילו כלפי הנקבות החלשות הוא לא הפעיל שום תחבולה והן המליטו צאצאים כצבען והן היו שייכות לרכושו של לבן³⁸.

35. על פי פירושם של רש"י וחרשב"ם.

36. רש"י, רד"ק.

37. רש"י חירש, דעת סופרים.

38. על פי יעקבאון, חיים יחודה, "למשמעות", ירושלים תשמ"ח, לפסוק מא'.

תחבולה ב'

יעקב סידר את העדר בצורה מסוימת וקבועה: בראש העדר צעדו הכבשים והעזים הנקודים והחומים, אלו שנולדו לו בשנה הראשונה, ואחריהם שאר הצאן. ניתן להדגים זאת על ידי ציור או הדבקת דמויות של בעלי חיים בצבעים שונים בסדר הנכון, הן על הלוח והן במחברות התלמידים.

הצאן ההולך אחורנית הסתכלו קדימה על הצאן הנקודים והחומים וילדו גם הם מאותם מראות, ואלו היו חלק מרכושו של יעקב³⁹.

רצוי להזכיר לתלמידים, שיעקב עבד לפרנסתו ולרכושו שש שנים, במהלכן הוא השתמש בתחבולות שונות בזמנים שונים.

לסיכום – פסוק מג'

השתדלותו של יעקב עלתה לו, והקב"ה סייע בידו: יעקב מתעשר ורכושו גדל ומתרבה מאד.

שיעור 4

◆ מסגרת היחידה: פרק לא', פסוקים י – יב.

אמנם, יחידה זו אינה מופיעה ברצף ישיר לפרק בו אנו עוסקים, אך היא מהווה המשך לתוכן הסיפור. היות ואנו עוסקים בתלמידים צעירים, יש חשיבות ללמד קטע זה כחלק מהיחידה הכללית.

פרק לא', פסוקים י – יב מדגיש את הפן של "הסייעתא דשמיא" שזכה לה יעקב בבית לבן.

ישנה חשיבות ללמד את פן ההשתדלות (אי סמיכה על הנס) של יעקב, ביחד עם העזרה לה זכה מאת ה'.

כאשר המורה תלמד את פרק לא' כסדרו, פסוקים י – יב יילמדו כחזרה וכשינן.

תחבולה ג' – מעשיו של הקב"ה כתגובה על השתדלותו של יעקב:

בזמן ייחום הצאן (העונה המיועדת להריון בצאן), צפה יעקב בחלום כיצד מלאכים מעבירים עדרים עקודים, נקודים וטלואים, מהעדר המסור בידי בני לבן לעדרו של יעקב, ועל ידי כך בעדרו של יעקב נולד דור חדש לפי צבעי התנאי, כל פעם בצבע התנאי שהוחלף בידי לבן.

מלאך ה' מדבר אל יעקב בחלום הלילה ואומר לו, שמעשה זה נעשה לו "כי ראיתי את כל אשר לבן עושה לך" (פסוק יב)⁴⁰.

קטע זה יכול להוות גורם מזמן לשיחה על השתדלות בעולמנו והסייעתא דשמיא לה זוכים בע"ה אחר כך. ניתן לעורר את התלמידים לתחומים בהם הם יכולים להשתדל והקב"ה ברחמיו יעזור ויסיע⁴¹.

חשוב לסכם את הנושא בעזרת פסוק מג' בפרק ל: "ויפרוץ האיש מאד מאד ויהי לו צאן רבות שפחות ועבדים וגמלים וחמורים".

חזרה על פסוק זה מסכמת את הצלחתו של יעקב, בעזרת השתדלותו ובעזרת ה'.

כמו כן, פסוק זה ישמש בסיס להבנת תיאור רכושו הרב של יעקב, כפי שהוא מצוין בתחילת פרשת "וישלח" (בה מתוארת רשימת המתנות אותם שלח יעקב לעשו).

40. על פי רש"י.

41. רזנברג, יחושע, סם, עמוד 26.

מעשה דינה

פרק לד'

◆ הקשיים העולים מהפרק:

1. לימוד והוראת המעשה של שכם בדינה בת יעקב קשה להסבר לתלמידים הקטנים.
2. המילים: "זונה", וכן "חמור" "עלולות לעורר גלי צחוק ומבוכה בכיתה, ולהקשות על הלימוד.
3. התלמידים אינם מודעים ומכירים את נוהל הצעת הנישואין בעת העתיקה.
4. שתיקתו של יעקב וציפייתו לבוא האחים מן השדה מעוררת שאלות קשות לגבי יעקב ודרך ניהולו את חיי הבית והמשפחה.
5. מעשה בני יעקב מעלה שאלות מוסריות קשות: כיצד הרגו עיר שלמה, כיצד פגעו באנשים חולים, מדוע הפרו את ההסכם עם אנשי שכם ומה עונשם של אנשים "חפים מפשע" ?
6. התמודדות עם תגובת יעקב למעשיהם של שמעון ולוי. נראה לכאורה, שהתגובה אינה חריפה דיה למעשה קשה כל כך (דברי יעקב בסוף ימיו לשמעון ולוי אינם ידועים לתלמידים הלומדים את חומש "בראשית" בפעם הראשונה).
7. מה עלה בגורלה של דינה לאחר שחרורה משכם ?

◆ המטרות ביחידה זו:

- א. הבנת הפרק על כל קשייו המוסריים.
- ב. הזדהות רגשית עם גיבורי הפרק: דינה, שכם, שמעון, לוי ויעקב.

ג. הבנת "תפקידו" ומעמדו של כל אחד מהגיבורים במהלך ה"ספור".

חלוקת פרק לד' ליחידות משנה:

- ◆ פסוקים א - ז: מעשה שכם בדינה.
- ◆ פסוקים ח - יט: שיחת שכם וחמור עם יעקב ובניו.
- ◆ פסוקים כ - כד: שכם וחמור משכנעים את בני עירם להסכם המוצע בינם ובין משפחת יעקב.
- ◆ פסוקים כה - לא: מעשה שמעון ולוי.

פסוק א'

"ותצא דינה בת יעקב". ישנה פרשנות⁴² הרואה במילים "ותצא דינה" כתיאור מעשה שלילי, כדברי רש"י: "יצאנית היתה", או כדברי האבן עזרא: "יצאנית בת יצאנית".

בהוראת הפרק לתלמידים בגיל הצעיר נראה, שפרשנות זו אינה תורמת להבנת הפרק, ומכניסה את המורה לתוספת קשיים: הסבר המילה "יצאנית", או הסבר מדוע לאה נחשבה יצאנית, דבר שאינו הכרחי ואינו נדרש להבנת הפרק כולו.

יש מקום ללכת בדרך פירושו של הרשב"ם על הפסוק: "כי מחוץ לעיר נטה אוהלו ויצאה משם ונכנסה לעיר". פירוש זה הולם את הפשט ואת הקשר בין הפסוקים. פרק לג' מסתיים בקניית חלקת השדה שבקצה העיר שכם: "ויקן את חלקת השדה ... מיד בני חמור אבי שכם ..."⁴³.

פרק לד' מתחיל ביציאת דינה להכרת הסביבה ובחיפוש חברה חדשה.

42 רש"י, רד"ק, רש"ר חידש, ועוד.

43 בראשית לג יט.

פסוקים ב – ג

בבואנו ללמד יחידה זו, בראש ובראשונה עלינו להימנע מדילוג על הפסוקים מפאת חוסר נוחות של המורה. פסוקים אלו קשים להסבר. נסביר את הפסוקים בלי להיכנס לפרטים רבים מדי (העלולים להסיט את השיעור ממרכזו), אך מאידך אל לנו לטשטש את האמת העולה מפסוקים אלו.

יחידה זו יכולה להוות כגורם מזמן לשיחה בכיתה על יחס לזרים⁴⁴. על המורה להסביר לתלמידים שדינה נלקחה בכוח ובניגוד לרצונה לבית שכם⁴⁵, ושכם נהג בה כדרך בעל באשתו⁴⁶.

לפני המשך הסבר הפסוקים, יש מקום לחזור ולהסביר לתלמידים את מנהג הימים ההם, ביחס ללקיחת בת זוג: הגבר משלם על מנת לקבל את בת זוגתו. דוגמאות לכך כבר מכירים התלמידים מהלימוד בפרקים הקודמים בחומש בראשית: עבד אברהם מגיע לחרן עם עשרה גמלים, כמתנות למשפחת רבקה; יעקב עבד שבע שנים על מנת להינשא לרחל ולאה, עבודתו הייתה שווה למוהר⁴⁷.

כפי שציינו בקשיים של הפרק, השם "חמור" עלול לעורר גיחוכים ומבוכה בכיתה.

על-כן, מן הראוי שהמורה תשוחח עם התלמידים על שמות אנשים בכלל ועל שמות אנשים כשמות בעלי חיים, ועל ידי כך תנטרל את המבוכה בכיתה.

44. השיחה יכולה להיערך במסגרת שיעור נוסף, בהפסקה, או בסיום השיעור.

45. על פי פירוש רש"י לפסוק ב'.

46. החתייחסות למונח "ישכב אתה" צריכה להיות מוכרת לתלמידים מהסיפורים והפרקים הקודמים בחומש בראשית: סיפור בנות לוט "לכה נשקה את אבינו יין ונשכבה עמו" (ויט, לב), סיפור יצחק ורבקה בגרד "כמעט שכב אחד העם את אשתו" וכו', יג ועוד.

47. ליונשטס, שמואל, אנציקלופדיה מקראית, ירושלים, מוסד ביאליק, עמ' 702-703.

פסוק ד'

שכם מבקש מאביו שיהיה המתווך בינו ובין משפחת דינה לבקשת הנישואים. גם כאן יש מקום להרחיב את הדיבור על המנהג שרווח באותם ימים, שאבי החתן מבקש ומציע את הנישואין מאבי הכלה. כמו כן צריך להדגיש את מקומה ומעמדה של האישה-הכלה, באותה עת: היא פסיבית, השיקולים לנישואיה הם שיקולי המשפחה ובמיוחד שיקולי האב. אפשר להראות דוגמאות נוספות מחומש בראשית המדגימות גישה זו: בקשת עבד אברהם מלבן ובתואל את רבקה לאישה ליצחק (פרק לד); בקשת יעקב מלבן את רחל (היות שיעקב היה לבדו בחרן, הוא ביקש להינשא לרחל ולא אביו).

פסוק ה'

שתיקתו של יעקב תמוהה ואינה מובנת. ישנה אפשרות להסביר שתיקה זו כדרך פירושם של הרמב"ן והרש"ר הירש: יעקב היה כבר זקן, כבן תשעים ושבע שנים, הוא הרגיש שאין ביכולתו לנהל משא ומתן קשה וכואב כל כך לבדו, הוא העדיף להמתין עד בוא בניו הצעירים בעלי הכוח ויחדיו הם ינהלו את המשא ומתן.

שתיקתו של יעקב לפי פירוש זה אינה מזוהה הסכמה שבשתיקה למעשה שכם, וגם אינה שתיקה של פחד, אלא שתיקה המביעה שיקול דעת והכרת השטח והמציאות. יעקב החליט להיעזר בסבלנות ולעבור לשלב הדיונים ביחד עם בניו.

ניתן להוסיף, ששתיקתו מביעה זעם רב והפגנת מחאה בכך שהוא אינו מוכן לדבר עם שכם וחמור עקב מעשיהם לביתו⁴⁸.

48. פשט חגיגון במקרא, ס, עמוד 340.

הוראת פרקים נבחרים בחומש בראשית

המושגים: "טמא", "טמאה" מוזכרים מספר פעמים בפרק, וניתן להסבירם לתלמידים בפשטות: כאשר בעל ואישה נישאים וחיים כמו זוג הורים, הדבר נחשב למשהו חיובי וטהור.

כל פְּרִצָה של המערכת וחריגה ממנה נחשבת לטומאה. לקיחת דינה לבית שכם ללא נישואין וללא רצונה נחשבת כמעשה טמא והאישה נחשבת כטמאה.

פסוקים ח – יב:

הצעת ההסכם על פי שכם וחמור – תנאי ההסכם לדעתם. אין מקום להרחיב יותר מהסבר פשט ההצעה. חשוב שיובן, שההצעות היו לגיטימיות בין "חמולות" ועמים שונים השוכנים זה לצד זה.

פסוק יג:

"ויענו בני יעקב במרמה" ... התורה כותבת שהתשובה ניתנת על ידי בני יעקב. בהתייחס לפירוש אותו הצענו, שיעקב חיכה לבניו על מנת שהם ינהלו את המשא ומתן, פתרנו את הקושי של הפסוק: מדוע בני יעקב עונים לשכם וחמור, ולא יעקב אבי המשפחה.

"ויענו במרמה" התורה מציינת, שבני יעקב ענו במרמה, ודבר זה מעלה שאלות מוסריות קשות:

◆ כיצד הם עונים תשובה שבסיסה הוא רמאות?

◆ כיצד יעקב מסכים עם גישה זו?

הרמב"ן מפרש, שכל האחים ויעקב ענו במרמה, אבל את מעשה ההרג עשו שמעון ולוי לבדם.

הבנים הציעו את הצעת המילה בחושבם שאנשי שכם לא יאותו להסכם זה, ואז ההסכם מבוטל ודינה תשתחרר מחוקת שכם: "ואם לא תשמעו אלינו להימול ולקחנו את בתנו והלכנו" (פסוק יז), ואם יסכימו

אנשי שכם למול את בשר ערלתם ביום השלישי בהיותם כואבים, ייגשו אחי דינה לשחררה מידי שכם⁴⁹. בהצעה לא התכוונו האחים להרוג את אנשי שכם ביום השלישי, אלא לנצל את מצבם הגופני, ובאותה עת לקחת את דינה. להסכם זה לדעת הרמב"ן הסכים גם יעקב.

פסוקים יט – כד

שכם מסכים להצעת משפחת יעקב, הולך לביתו ומשכנע את בני עירו בטובת ההסכם אליו הגיע עם משפחת יעקב.

פסוקים כה – כט

"ביום השלישי"... ניתן להשוות עם התלמידים את הפסוק הזה עם תחילת פרשת וירא.

כדאי להזכיר לתלמידים את דברי המדרש: "יום השלישי למילתו היה ובא הקב"ה לבקרו..."⁵⁰.

מעשה שמעון ולוי

שמעון ולוי נוקמים על דעת עצמם את נקמת אחותם. לדעת הרמב"ם, המעשה היה מוצדק ותואם את רוח ההלכה: "בני נח מצווים על הדינים ובן נח שעבר על אחת מהם הוא נהרג בסייף. ראה אחד שעבר על אחת מהן ולא דנוהו להורגו, הרי זה הרואה ייהרג בסייף"⁵¹.

פירוש זה קשה מאד להסביר לתלמידים בכיתות נמוכות, בעיקר בעקבות תגובת יעקב "עכרתם אותי ביושב הארץ" וכן בפרשת ויחי

49. דינה, עד סוף פרק לד' חייטה כלואה בבית שכם: "... ויהרגו כל זכר ויקחו את דינה מבית שכם ויצאו" ו'לד, כח - כו'

50. רש"י לבראשית י"ח, א', עפ"י דברי רבי חמא ברבי חנינא, במסכת "בבא מציעא", פ"ז.

51. רמב"ם "חיד החזקה" שופטים, פרק ט, הלכה י"ד מחלכות מלכים.

דברי התוכחה של יעקב לשמעון ולוי: " שמעון ולוי כלי חמס מכורותם... כי באפם הרגו איש וברצונם עקרו שור... "52. לכן נראה שיש מקום להדגיש את המעשה השלילי שעשו שמעון ולוי בהורגם את כל אנשי שכם. אילו הרגו את שכם וחמור ודאי היה הדין עימהם, אך הם בכוח הזרוע הרגו אנשים חסרי מגן, שדדו ובזזו את כל העיר53. שמעון ולוי מחסלים את כל הישוב, בכעסם ובנקמתם את מעשה שכם באחותם.

תגובת יעקב קשה הן בתווך הקרוב " עכרתם אותי " והן בתווך הרחוק " ארור אפם כי עז...".

פסוק ל'

סיום הפרק דברי שמעון ולוי הם הסיום והסיכום של הפרק. ניתן אולי לומר שסיום דברי שמעון ולוי ללא תגובה נוספת של יעקב מהוה מאין שתיקה זמנית, עתה אין יעקב מגיב אבל בעתיד במקום אחר ובזמן אחר הוא יגיב, ויגיב בחזקה ובעוצמה רבה. אמנם התלמידים אינם מכירים ומודעים לדברי יעקב לבניו בפרשת ויחי, אבל יש מקום לדפדף עם התלמידים לפרק מט', לקרוא את דברי יעקב לשמעון ולוי ולהסבירם.

בפסוק ל' מופיעה המילה "זונה", מילה חריפה וקשה. חשוב שהמורה תדגיש שמילה זו כתובה בתורה. עלינו ללמד תורה ולהתייחס ללשון התורה. כמו כן המילה "זונה" תחזור שוב בפרק לח בסיפור יהודה ותמר, גם שם חשוב להדגיש שזוהי שפת הקודש ואלו דברי תורה, ורק בצירוף זה יכולים אנו להשתמש במילים אלו.

פרק לה' הינו המשך לפרק לד' וכתגובה מסוג אחר על המעשה.

"ויאמר יעקב אל ביתו ואל כל אשר עמו הסירו את אלוהי הנכר אשר בתוכם והיטהרו והחליפו שמלותיכם... "54. מהיכן היה בבית יעקב

52 בראשית מ"ט, ח' - ה'.

53 רש"י חירש על הפסוקים.

54 בראשית, לה, ב.

"אלוהי נכר" ? מהביזה שערכו בני יעקב בשכם. יעקב מצווה על בני ביתו לסלק כל סממן של ביזה, של שחיתות ושל עבודה זרה, שהביאו מהעיר שכם לפני בואם לבית ה'.

בצווי זה יש איזה שהוא פן של התייחסות למעשה הביזה ולקייחת השלל. הרד"ק אומר על המילים "החליפו שמלותיכם" – שמלות שהורידו מהחללים. לפי דעת הרד"ק ניתן לומר שבקשת יעקב להחלפת השמלות באה כרמז וכתוכחה סמויה על מעשה שמעון ולוי בשכם.

לסיכום: את פרק לד' ניתן ללמד כיחידה אחת – בשיעור אחד או מקסימום בשני שיעורים. על המורה להדגיש ולא להעלים או להתעלם מהבעיות שבפרק.

רצוי שהמורה המלמדת פרק זה תהיה מודעת לדברי הרש"ר הירש בבראשית יב, י: "אין התורה מציגה את גדולי ישראל כאדיאלים בתכלית השלמות ... אין היא מאלוהה אדם ... אין היא מציגה את חיי שום אדם כחיים לדוגמא ומופתו אלא מספרת מעשים שהיו".

באופן זה עלינו להתייחס לכל גיבורי הסיפור.

הסיפור נגמר כפי שציינו בדברי הבנים ובתוכחת אביהם: על פי רוב ישאלו התלמידים מה עלה בגורלה של דינה. היכן היא בהמשך הסיפור על משפחת יעקב, במיוחד עולה הנושא בפרק מו בציון שמות שבעים הנפשות שירדו למצרים.

♦ בדרך הפשט התירוץ לקושיה זו הינו: באופן כללי אין התורה מציינת לנו את קורות ומעללי הנשים, אלא אם כן הדבר חשוב לתורה. יתכן, שהמשך גורלה של דינה אינו חשוב ומהותי כל כך ולכן אין לה אזכור כלל. תשובה זו עונה זמנית על השאלה ואינה עונה על הבעיה של פרק מ"ז.

♦ בדרך הדרש ניתן לפרש כדברי "הילקוט שמעוני" בפרשת "וישלח": "אמרה דינה ואני אנה אוליך את חרפתי? עד שנשבע לה שמעון שהוא נושאה". דברי המדרש פותרים את הבעיה של פרק מ"ז, אם

הוראת פרקים נבחרים בחומש בראשית

ניקח בחשבון את פסוק כ" ... בפרק זה: "כל הנפש הבאה מצרימה ... מלבד נשי בני יעקב ...", לפי זה, שמות כל נשות הבנים לא צוינו, ולכן גם דינה אינה מזכרת.

סיכום

הפרקים אותם נתחנו במאמר זה הינם דוגמאות לדילמות מסוגים שונים בהוראת חומש בראשית בגיל הצעיר.

ההצעות אותם הצענו לפתרון הבעיות ניתנים לשיקול דעת המורה, וליישום בפרקים קשים ודומים.

על המורה לתת את מלא תשומת הלב בבואה ללמד פרקי תורה בכל גיל, וכמובן בגיל הרך. אל לה למורה להירתע, או לזלזל, היות שאנו עוסקים בגיל הצעיר. חומש "בראשית" נלמד בכיתות א'-ב', ואחר כך בכיתה ח'⁵⁵. עלינו לזכור ששאלות שלא ניתן עליהם פתרון גאות והולם יישארו לא פתורות שנים רבות, כך שעלינו ללמד זאת ביסודיות רבה ובהדגשה עם התייחסות לכל השאלות העולות מהפרקים, ושימת-לב לגיל הלומד.

55 על פי תכנית הלימודים של משרד החינוך, שם.